

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 7

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2014

УДК 159.956

Микола ПРОЦЕНКО

РОЛЬ ЛОГІКИ У ФОРМУВАННІ ЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА

У статті здійснюється спроба показати, яку роль відіграють окремі розділи формальної та діалектичної логіки у формуванні логічної культури юриста. Обґрунтовується думка про те, що для формування правильного мислення, розвитку його творчих потенцій потрібні засоби як формальної, так і діалектичної логіки.

Ключові слова: логіка, діалектична логіка, формальна логіка, математична логіка, поняття, судження, умовиводи, принципи діалектичної логіки, закони логіки.

Постановка проблеми. Проблеми щодо ролі логіки у формуванні культури мислення юриста були предметом розгляду багатьох філософів і логіків. В літературі однозначної відповіді на питання про практичне і теоретичне значення логіки немає. Існує переоцінка або недооцінка її значимості. При цьому не завжди розглядаються засоби і можливості для підвищення культури мислення, які дають математична і діалектична логіка.

Аналіз актуальних досліджень. За останні часи написано чимало праць по ролі логіки в юридичній теорії і практиці. Серед них роботи П. П. Баранова, І. А. Ільїна, Е. В. Казгерієвої, В. І. Курбатова, М. В. Міхалкіна, А. А. Тер-Акопова та ін. Більшість авторів у процесі дослідження даної теми зосереджують увагу в основному на можливості тільки формальної логіки у підвищенні загальної культури мислення юриста.

Мета дослідження. На конкретних прикладах показати, що дають для підвищення культури мислення юриста окремі розділи предмета формальної, діалектичної і математичної логіки.

Виклад основного матеріалу. Логіка є складовою частиною наук, які формують інтелектуальну основу духовної культури особистості. Вона сприяє запобіганню помилок у мисленні, дисциплінує його, звільняє від неясностей і плутанини. Для юридичної діяльності важливим є формування юриста як фахівця і як носія розвинутої культури мислення, яка визначається як певним рівнем знань законів, форм, методів і правил мислення, так і вмінням їх застосовувати в практичній і теоретичній діяльності, вмінням мислити самостійно, творчо і самокритично. “Культура мислення, – пише В. Є. Жеребкін, – необхідна умова культури дослідження, пізнання, культури обґрунтування здобутих висновків, висунутих положень. Логіка, підвищуючи культуру мислення, безпосередньо

впливає на процес пізнання судової істини, на розслідування і розгляд судових справ” [3, с. 23–24].

Слід зазначити, що термін логіка вживається в різних значеннях. Так інколи він вживається для позначення послідовних зв'язків предметів і явищ (“логіка дій”, “логіка науки”), а інколи для характеристики рівня мислення (“строга логіка”, “жіноча логіка”, “невірна логіка”). В юридичній теорії і практиці зустрічаються такі поняття як “логіка”, “логічна форма думки”, “звичайна логіка”, “усупереч логіці”, “логічно об'єднані справи”, “логічно впливає”. Використовуються й інші терміни із понятійно-категоріального апарату формальної логіки: “достатня підстава”, “висновок”, “доказ”, “теза”, “аргумент”, “протиріччя”, “достатня підстава”, “культура мислення”.

Відомо, що є люди, які не вивчали логіку і мислять логічно, тобто послідовно, несуперечливо, аргументовано, а є люди, які вивчили курс логіки, але в процесі міркування допускають немало помилок. Справа в тому, що не можна розглядати логіку як науку, що навчає людину мислити. Мислення виникає разом з мовою і розвивається в процесі соціалізації особистості, коли вона спілкується, вивчає різні науки, використовує засоби масової комунікації, читає літературу тощо. Мислення підпорядковується об'єктивним законам і принципам, які не усвідомлюються. Аналогічно тому, як ми не усвідомлюємо ті процеси, які відбуваються в нашому мозку, або тому, як деякі люди незнаючі граматики, висловлюють вірні думки. Колись Ф. Енгельс зазначив, що люди мислили діалектично задовго до того як виникла діалектика. Тому потрібно запобігати думки, що тільки логіка навчає правильно мислити. У чому ж тоді полягає роль логіки? Нерідко на це питання ми отримуємо абстрактну відповідь: логіка підвищує культуру мислення, навчає мислити послідовно, аргументовано і т.п. На нашу думку більш конкретно відповіддю на питання, що дає для формування культури мислення логіка буде тоді коли ми визначимо про яку логіку йде мова, які проблеми і питання вона вирішує і яку роль вони відіграють в теоретичній і практичній діяльності юриста. Щоб відповісти на дане питання слід мати на увазі, що існують різні логіки. В даному випадку мова йтиме про формальну логіку, математичну(символічну) і діалектичну.

Основоположником формальної логіки є Арістотель, який критично узагальнив і систематизував усі попередні дослідження давньогрецьких філософів у галузі вивчення мислення. Логіка у нього є наукою про закони і форми людського мислення. З того часу формальна логіка пройшла значний шлях розвитку, вона була предметом дослідження видатних філософів і логіків.

Сучасна формальна логіка викладається у юридичних вузах і на юридичних факультетах.

Розглянемо окремі розділи предмета формальної логіки і спробуємо показати, яку роль вони відіграють для вирішення практичних і теоретичних проблем і задач у правовій діяльності. Сучасна формальна логіка викладається у юридичних вузах і на юридичних факультетах вузів України.

Так, вивчення питань, що відносяться до розділу “Вчення про поняття”, сприяє тому, щоб майбутній фахівець умів чітко визначати зміст і обсяг юридичних понять, знав і умів застосовувати різні види їх визначення, не допускати їх двозначності в міркуваннях, мислити більш визначено, точно і ясно. Людина, яка засвоїть питання цього розділу, зможе виконувати такі логічні операції над поняттями, як узагальнення й обмеження понять, здійснювати їх класифікацію і ділення, класифікацію злочинів. Усе це сприятиме запобіганню багатьом логічним помилкам. Наприклад, у визначенні поняття “крадіжка є привласненням чужого майна” порушене правило співмірності, згідно з яким обсяг визначуваного поняття має дорівнювати обсягу визначаючого поняття. У даному випадку обсяг визначуваного поняття менший за обсяг визначаючого поняття. Співмірним буде таке визначення: “Крадіжка є таємне привласнення чужого майна”. Інколи порушується і правило, згідно з яким визначення не повинно здійснюватися “по колу”. Прикладом порушення даного правила може бути таке визначення: “Істина – це правдиве відображення дійсності”, а “Правда – це істинне відображення дійсності”. Різновидом визначення “по колу” є тавтологія. Наприклад: “шахрай – це людина, яка займається шахрайством”, “Виробничі відносини – це відносини, які складаються в процесі виробництва”. Такі помилки називаються “теж через теж”. Засвоєння питань даного розділу допоже фахівцю сформулювати такі риси мислення як визначеність, точність і ясність.

У розділі “Вчення про судження” розглядаються види і структура простих суджень, відношення між ними. Студенти знайомляться із способом визначення істинності і хибності складних суджень. Особливе значення для майбутнього юриста має логічний аналіз питань і відповідей, у результаті якого визначається, які питання є простими, складними, уточнюючими, закритими, відкритими, коректними і некоректними. Наприклад, семантично некоректні питання мають місце тоді, коли в них використовуються поняття, зміст яких невідомий співрозмовнику. На питання: “Що таке трансцендентальна єдність апперцепції?” співрозмовник може не дати відповіді в силу того, що йому не відомий

зміст понять “трансцендентальна”, “апперцепція”. Синтактично некоректними є питання, які складаються із понять, що чітко визначені, але між ними немає узгодженості. Наприклад, таким є питання: “Коли відбулися революційні події в Україні?”. Некоректність питання полягає в тому, що не відомо, про які революційні події говориться, який час мається на увазі. До некоректних відносяться і провокаційні питання. Наприклад: “Чому ви хворіли під час революційних подій на майдані?” або “Якщо ви такий розумний, то чому ви такий бідний?” Некоректність таких питань полягає в тому, що запитуючий зацікавлений не в отриманні певної інформації а в приниженні або ображенні того хто відповідає на запитання. Особлива роль логіки у правильній постановці запитань проявляється у судовій практиці, під час розслідування кримінальних справ, планування розслідування, допиту обвинувачуваних, потерпілих і свідків. Наприклад, логіка навчає тому, щоб питання не були розпливчатими, невиразними, громіздкими. Вони формулюватися коротко, чітко і виразно.

У розділі “Закони мислення” розглядаються, як правило, чотири закони мислення: закон тотожності, закон суперечності, закон виключеного третього і закон достатньої підстави.

Закон тотожності потребує того, щоб зміст і обсяг понять або думок про який-небудь предмет були чітко визначеними і залишалися незмінними в процесі висловлювання про що-небудь. Закон забороняє підміну понять, інакше кажучи, ототожнення нетотожних понять.

Наведемо приклади порушення даного закону. Розглянемо софізм “Рогатий”, який прославився ще в Стародавній Греції: “Те, чого ти не губив, ти маєш? Звичайно маю. Ти не губив рогів? Отже, вони в тебе є”. Софіст непомітно для співбесідника на місце поняття “те що мав і не губив” ставить поняття “те що не мав і не губив”. В теперішній час софізмом називають невірне міркування або висновок, доказ, які видаються за вірні. Приклад із сучасного життя. В одній із газет можна було прочитати: “Мудрець сказав: в одну й ту ж воду не можна увійти двічі”. У даному висловлюванні перекручується вираз відомого грецького філософа Геракліта Ефеського “Все тече, все змінюється. В одну й ту ж річку двічі увійти не можна”. Геракліт зазначає, що коли ми входимо в річку вперше, то тече одна вода, а коли входимо вдруге, то вже тече зовсім інша вода. Перекручення висловлювання Геракліта полягає в ототожнюванні нетотожних понять “вода” і “річка”. У судово-слідчій діяльності зустрічається ототожнення таких понять як “ці люди були побиті” і “ці люди були сильно побиті”; “безтолкова відповідь” і “безтолкова людина”. Часто даний закон порушується в силу невизначеності понять, які вживаються, що призводить до двозначності, плутанини, невизначеності.

Згідно з законом суперечності не можуть бути одночасно істинними дві протилежні думки про один і той же предмет, в один і той же час, в одному і тому ж відношенні. Наприклад, не можуть бути разом істинними думки “Усі обвинувачувані мають право на захист” і “Деякі обвинувачувані не мають права на захист”. Нерідко у суперечність із самим собою потрапляють люди, які опинилися у скрутній ситуації і намагаються вийти із неї. Інколи говорять, що обвинувачений дає суперечливі свідчення, оскільки він спочатку стверджує, що скоїв злочин, а потім заявляє, що ніякого злочину він не скоював. Бувають випадки коли протиріччя, які допускаються у висловлюваннях мають форму парадоксів: “Люди жорстокі, але людина добра”, “Бажаєш миру – готуйся до війни”. Про людей, які порушують закон суперечності в промовах, гарно сказано в російському прислів’ї: “Начал за здравие, а закончил за упокой”. У судово-слідчій діяльності нерідко можна зустріти неявне порушення закону протиріччя типа: “спочатку обвинувачуваний мовчав, а потім несподівано почав заперечувати усі свої показання” або “20 липня невідомий злочинець таємно викрав на вокзалі у громадянки М. мобільний телефон, який знаходився у сумочці, і при цьому бив її по обличчю”.

По закону виключеного третього із двох суперечних суджень одне є неюдино істинним, а інше хибним, третього не дано. Наприклад, із двох суперечливих суджень “Усі студенти нашої групи здали екзамен по теорії держави і права” і “Деякі студенти нашої групи не здали екзамен по теорії держави і права” одне буде обов’язково істинним, а інше хибним, третього не дано. Відомо, що уже в афінському суді було встановлено двойне голосування суддів. Першим голосуванням визначалась провинність або не провинність, а другим – міра покарання. Юристи постійно мають справу з такими альтернативами як винен обвинувачений або не винен, злочин був скоєний або не був скоєний, вирок суда вірний або не вірний, підозрюваний був на місці злочину або не був. Усі спроби знайти третє в цих ситуаціях будуть марними і неправильними.

Згідно з законом достатньої підстави думка може вважатися істинною тоді і тільки тоді, коли вона обрунтована іншими думками, істинність яких встановлена раніше. Даний закон виражає необхідність доказу, обґрунтованості істинності думки. У судовій практиці справа може стати предметом судового розгляду лише тоді, коли для цього є достатня підстава. Вирок або рішення суду повинні бути обґрунтованими. Саме на цьому законі ґрунтуються такі важливі операції для юридичної практики, як логічне доведення, судовий доказ і спростування.

Таким чином, засвоєння розглянутих законів сприяє тому щоб мислення людини було більш визначеним, несуперечливим, послідовним і доказовим (аргументованим).

У розділі “Умовиводи” розглядаються різні види дедуктивних та індуктивних умовиводів, їх структура, правила виводу. Так, умовні умовиводи і різні види наукової індукції використовуються в аналізі і оціні судових доказів, у судовому пізнанні. Наведемо деякі приклади. Візьмемо два умовиводи:

Усі юристи вивчають деонтологію.
Петренко – юрист.

Отже, Петренко вивчає деонтологію.

Усі юристи вивчають деонтологію.
Петренко не є юристом.

Отже, Петренко не вивчає деонтологію.

Незважаючи на істинність засновків у даних умовиводах, у першому умовиводі висновок впливає з необхідністю, а у другому – висновок з необхідністю не впливає. Чому? Обгрунтовану відповідь на дане питання зможе дати тільки людина, яка обізнана з формальною логікою. По місцю, яке займає середній термін(юристи) у даних умовиводах, вони відносяться до першої фігури. Згідно з правилом першої фігури простого категоричного умовиводу більший засновок має бути судженням загальним. А менший засновок повинен бути стверджувальним судженням. У другому умовиводі менший засновок “Петренко не є юристом” не стверджувальний, а заперечуваний. У першому умовиводі він стверджувальний. У другому умовиводі порушено правило першої фігури.

Ще для одного прикладу візьмемо умовивід:

Стародавні греки зробили великий внесок у розвиток філософії.
Спартанці – стародавні греки.

Отже, спартанці зробили великий внесок у розвиток філософії.

Висновок в умовиводі не впливає в силу того, що в ньому не три, а чотири терміни. У більшому засновку поняття “стародавні греки” вживається в сенсі філософи, а у меншому засновку мається на увазі

грецький народ. У даному умовиводі ототожнюються нетотожні поняття (порушується закон тотожності). Помилка називається “почетверіння термінів”. Одна із найголовніших задач логіки – навчити людину визначати із яких засновків висновок випливає з необхідністю, а з яких ні.

Умовиводи за аналогією часто використовуються у розслідуванні кримінальних справ. Використовується аналогія права і аналогія закону. Аналогія права – це поширення загальних принципів права на певні факти і відносини, які непередбачені нормами права. Коли немає закону, який регулював би спірні відносини, суддя застосовує закон, який регулює схожі відносини.

Питання розділу “Гіпотеза”: поняття гіпотези, її структура і види, версія у судовому дослідженні, висування версій і їх перевірка, спростування версії та інші.

У розділі “Доведення і спростування” розглядається будова і види доведення, показується як застосовується пряме і непряме доведення у логіці та кримінальному процесі. Велике значення має питання про спростування, за допомогою якого доводиться хибність якогось положення. Розглядається спростування тези, аргументів, спростування зв’язку тези з аргументами.

В цілому засвоєння матеріалу курсу формальної логіки допомагає фахівцям:

- мислити більш визначено, точно і ясно, чітко визначати поняття і не допускати їх двозначності у міркуваннях. Не допускати в думках формально-логічних суперечностей, коли відносно одного й того ж предмета дещо стверджується і теж саме заперечується.
- в різних ситуаціях правової діяльності мислити послідовно, переконливо і самостійно, виявляти логічні помилки у своїх міркуваннях та у висловлюваннях потерпілих, звинувачуваних та свідків (протиріччя, ототожнення нетотожних понять, тавтологія у визначенні, ділення понять не на одній і тій же підставі і т.п.).
- мислити доказово і аргументовано, вміти встановлювати істинність або хибність думок на основі інших думок, істинність яких доведена раніше.
- вірно розуміти, аналізувати і тлумачити складні політико-правові питання і проблеми, правову документацію та інші.
- визначати зміст і обсяг юридичних понять, здійснювати їх ділення і класифікацію.
- будувати логічно струнку, вірну і переконливу професійну промову, забезпечувати її самостійність і аргументованість.

- розробляти судово-слідчі версії, складати чіткі плани розслідування злочинів.
- вірно складати юридичні документи: директиви, акти, протоколи, накази, звіти та інш.
- вміти правильно ставити питання і давати відповіді на них.
- застосовувати правила доведення і спростування.

Таким чином, розгляд питань, які вивчаються в курсі формальної логіки і деякі приклади із теорії і практики показують, що ця логіка значно збагачує логічну культуру юриста. Вона вчить законам і правилам мислення, використання яких для судового пізнання має виняткове значення. Вміння оперувати поняттями і судженнями позбавить фахівця багатьох логічних помилок. “Незнання законів і правил логіки, невміння користуватися ними у процесі судового пізнання, – як справедливо зазначає В. Є. Жеребкін, – нерідко приводять до різноманітних логічних помилок, котрі в судовій практиці із логічних перетворюються в судові помилки” [3, с. 23].

Але коли мова йде про роль формальної логіки у формуванні культури мислення юриста слід мати на увазі, що в теорії і практиці зустрічаються проблеми, які ніяк не вписуються в її принципи і закони і не можуть бути вирішені з допомогою її засобів. Це, звичайно, говорить не про її слабкість або обмеженість, а про те, що дана логіка вирішує свої специфічні задачі і не може претендувати на роль універсальної логіки. “Формальна логіка, писав П. В. Копнін, вивчає лише спеціальну сторону мислення і тому не може претендувати на те, щоб бути всезагальним методом пізнання” і тут же він зазначає: “Заперечувати яформальну логіку було б настільки ж абсурдно, як і заперечувати математику, лінгвістику і т.д.” [5, с. 70].

Наприклад, в літературі по логіці зустрічається така задача: “До мудреця прийшов селянин і сказав: “Я посварився зі своїм сусідом”. Селянин виклав суть спору і запитав; “Хто правий?”

Мудрець відповів: “Ти правий!”.

Через деякий час до мудреця прийшов другий учасник цієї сварки. Він також розповів про суперечку і запитав: “Хто правий?”

Мудрець відповів: “Ти правий!”.

“Як же так? – запитала дружина мудреця. – “І той правий і цей правий?”, “І ти є правою”, – відповів їй мудрець.

Чи порушується у даному прикладі один із законів логіки? На перший погляд порушується закон виключеного третього, згідно з яким із двох суперечливих суджень про один і той же предмет, в один і той же час одне буде обов’язково істинним а інше хибним, третього не дано. Але ж не виключена можливість того, що в цій ситуації деякою мірою

праві і не праві обидві сторони (обидва селянина). І тому цю проблему вирішувати за принципом: А або не А – не можна.

Наведемо приклад більш складної ситуації. У знаменитого софіста Протагора, який жив у V ст. до н. е., був учень Еватл, який навчався у нього праву. Учитель і учень склали угоду, відповідно до якої Еватл заплатити за навчання тільки в тому випадку, коли виграє свій перший судовий процес. Але, закінчивши навчання, Еватл не поспішав приймати участь у судових процесах. Терпець в учителя увірвався, і він подав на свого учня в суд. Таким чином, для Еватла це був перший судовий процес. Свою вимогу Протагор обґрунтував так:

– Яким би не було рішення суду, Еватл повинен буде заплатити мені. Він або виграє свій перший судовий процес або програє. Якщо виграє – заплатити за угодою; якщо ж програє – заплатити за вироком суду.

Еватл був здібним учнем і відповів Протагору:

“Дійсно, я або виграю судовий процес, або програю його. Якщо виграю, то за рішенням суду не буду платити. Якщо рішення суда буде не на мою користь, отже, я програв свій перший судовий процес і не заплачу в силу нашої угоди”.

Існують різні варіанти вирішення цього спору. Засобів тільки однієї формальної логіки для відповіді на питання: чи буде платити Еватл за навчання Протагору, мабуть, буде недостатньо. В літературі є думка про те, що ця угода суперечлива, оскільки згідно з нею Еватл одночасно повинен платити за навчання і не повинен. В силу цього вона є нечіткою.

Є проблеми і задачі, у вирішенні яких велику роль відіграє діалектична логіка. Вона є наукою про закони і форми відображення в мисленні розвитку дійсності, про закономірності і принципи пізнання істини. Якщо формальна логіка здійснює дослідження форм мислення по принципу координації, то діалектична логіка по принципу субординації, їх розвитку і взаємозв'язку, акцентовуючи увагу на їх змістовність. “Діалектична логіка, – писав П. В. Копнін, – цікавиться поняттями, судженнями, умовиводами, теоріями, гіпотезами і т.п. саме як формами осягнення об'єктивної природи речей і їх відносин” [5, с. 75]. У філософській літературі сформульовані принципи діалектичної логіки. Деякі з них ми розглянемо, бо вони, безперечно, відіграють важливу роль у формуванні логічної культури мислення юриста.

Перш за все розглянемо *принцип об'єктивності*, який націлює дослідника розглядати предмет таким, яким він є в дійсності, незалежно від суб'єкта пізнання. Він забороняє в процесі пізнання додавати

до пізнавальної речі властивості, які їм не притаманні. Тільки за даних умов можна пізнати об'єктивну істину. Наприклад, відомий англійський вчений Ф. Бекон в зв'язку з цим зазначав, що пізнанню сутності речей заважають “примари роду” і “примари печери”. Перші – це помилки, які пов'язані з тим, що люди примішують до природи пізнаваних речей природу власного духу і інколи помилково вважають, що саме їхня думка є мірою усіх речей, а другі – це помилки, які зумовлюються тим, що кожна людина виховується в різних умовах, вивчає різні науки, спілкується з різними людьми і тому має свою особливу сукупність знань, через яку розглядає ті чи інші речі [1, с. 77].

В юридичній практиці порушення принципу об'єктивності інколи виражається в поверхневій подібності, яка ґрунтується не на сутності справи, а на хибних аргументах чи висновках, що прикриваються “красивими” фразами, словами іншомовного походження і т.п. Наприклад, в процесі суперечки інколи використовується “частково-брехливий аргумент”, в якому істинне знання поєднується з хибним. Так, в аргументі “ці люди були жорстоко побиті” істинне знання: “ці люди дійсно були побиті”, а хибне знання: “жорстоко побиті”.

Саме принцип об'єктивності має на увазі відомий сучасний вчений правознавець І. А. Ільїн коли говорить про те, що “у формальному відношенні право тим удосконаліше, чим більше прямих визначень міститься в його нормах і що у правовій свідомості містяться елементи приватного(часткового, особистого) інтересу і тому уся сила лгічного коментування повинна бути направлена на те, щоб мати на увазі, розуміти і відрізнити сенс, даний у законі, від усякого добавлення, із яких би благородних міркувань воно не здійснювалось” [4, с. 27].

З принципом об'єктивності пов'язаний принцип конкретності істини, який вимагає при вивченні предметів виходити з їх особливостей, специфіки умов їх існування. Він потребує повного, змістовного дослідження предмета. Знання, яке є істинним по відношенню до одних умов може бути хибним по відношенню до інших. Наприклад, судження “Вода кипить при 100 градусах по Цельсію” буде істинним коли мова йде про певну якість води і певний тиск. Навіть абсолютна істина двічі по два чотири є істиною за певних умов. В одній із казок про Івана дурня говориться про те, що перед тим як відпустити Івана в люди йому наказують щоб він здоровкався з людьми, а як побачить людей, які несуть мішки з зерном говорив: носить вам непереносить. Одного разу Іван побачив людей, які несуть покійника, і мовив: носить вам непереносить. За це він був сильно побитий мужиками.

Принцип конкретності істини є гарним засобом у боротьбі проти догматизма, еkleктики і софістики.

Принцип суперечності впливає з закону єдності та боротьби протилежностей, згідно з яким усім предметам і явищам природи, суспільства, пізнання притаманні внутрішні протилежності, які знаходяться в єдності та взаємовиключенні. Мова йде не про формально-логічну суперечність, коли дещо стверджується і теж саме заперечується про один і той же предмет в один і той же час і в одному і тому ж відношенні, а про діалектичну суперечність, яка є джерелом руху і розвитку об'єктивної дійсності. У діалектичному протиріччі нерозривний зв'язок між протилежностями полягає не тільки в тому, що одна протилежність не може існувати без іншої, а й в їх взаємопроникливості. Уже в стародавньокитайській філософії існувала думка, згідно з якою у всесвіті існують дві протилежні сили Інь і Ян, кожна з яких містить у собі зерно своєї протилежності. В цьому є раціональне зерно. Згідно з діалектичним вченням кожна річ суперечлива сама по собі, суперечність веде до її самозаперечення.

Цей принцип націлює на те, щоб у процесі пізнання речей знаходити протилежні сторони, тенденції, їх взаємозв'язок, взаємопроникливість і взаємоперехід.

Принцип *всестороннього розгляду* впливає з того, що у світі існує нескінченна кількість різноманітних зв'язків. Деякі з них: причинно-наслідкові, генетичні, діалектичні, функціональні, субординаційні, координативні. Пізнання сутності предмета здійснюється через вивчення його внутрішніх та зовнішніх зв'язків, відносин і опосередкованостей. Людина не зможе пізнати їх усі, але вимога всесторонності допоможе виявити у предметі моменти необхідного і випадкового, одиничного і загального, причини і наслідку. Принцип всесторонності розгляду потребує виділення у досліджуваному предметі головного, субстанціонального момента від якого залежить буття усіх інших предметів. Так, наприклад, у пізнанні сутності людини виділяється перш за все така головна або визначальна ознака як жива істота, яка наділена розумом, здатністю виготовляти знаряддя праці і застосовувати їх в процесі перетворення природи для задоволення своїх потреб. А потім виділяються політичні, правові, моральні та інші моменти, що визначають сутність особистості. Таким шляхом ми можемо отримати конкретне знання про предмет. Конкретне визначається як мисленне конкретне, як сукупність різних визначень, які характеризують предмет як цілісність і які, звичайно, не зводяться до емпіричного виділення сторін предмета або до еклектичного з'єднання різних думок на основі свавільності чи суб'єктивності.

У праці Гегеля "Хто мислить абстрактно?" наводяться цікаві приклади, в яких характеризується абстрактність тобто поверхневність, односторонність людського мислення. "Ведуть на страту вбийцу. Для натовпу

він вбийця – і тільки. Дами, може статись, помітять, що він сильний, красивий чоловік. Така примітка обурить натовп: як це так? Вбивця – красивий? Чи можна думати так дурно, чи можна називати вбийцю – красивим? Самі, мабуть, не краще! Це свідчить про моральний розлад знаті, додати, може бути, священник, який звик дивитись у глибину речей і сердець. Знаток же людської душі розгляне хід подій, які сформували злочинця, виявить у його житті, у його вихованні вплив дурних відносин між його батьком і матір'ю, побачить, що колись ця людина була покарана за якийсь незначний проступок з надто великою жорстокістю, яка озлобила його проти громадянського порядку, змусила до опору, який і призвів до того, що злочин зробився для нього єдиним засобом самозбереження. Майже напевно в натовпі знайдуться люди, якщо почують такі міркування – скажуть: “Так він хоче виправдати вбивцю!” [2, с. 387–394].

Односторонність і поверхневність такого мислення, на думку Гегеля, полягає в тому, що у вбивці вбачають тільки одне абстрактне – те, що він вбивця, і даною якістю знищують у ньому все інше, що становить людську сутність.

Гегель наводить ще один приклад абстрактного(поверхневого) мислення: “Гей, стара, ти торгуєш тухлими яйцями! – говорить покупиця торгівці. – Що? – кричить та. – Мої яйця тухлі?! Сама ти тухла! Ти мені смієш говорити таке про мій товар! Чи не твого батька воші в канаві заїли, чи не твоя мати із французами гульвісила, чи не твоя бабуся здохла в богадільні! Бач, цілу простину на платок перевела! Знаємо, певно, звідки ці тряпки та шляпки! Як би не офіцери, не хизуватися б тобі в нарядах. Порядні-то за своїм домом слідкують, а таким – саме місце в каталажці. Дірки б на панчохах заштопала!” [2, с. 388–393].

Абстрактність мислення торгівки, зазначає Гегель, проявляється в тому, що вона жодної доброї риси в жінці, яка її образила, не помічає. Капелюшки та панчохи, разом з батьком та усим іншим вона підводить виключно під те, що жінка знайшла її яйця тухлими.

У рамках даної статті неможливо охарактеризувати такі принципи діалектичної логіки, як сходження від абстрактного до конкретного, принцип єдності історичного і логічного, принцип детермінізму тощо. Лише зазначимо, що їх засвоєння сприяє формуванню у юриста продуктивного мислення, яке визначається високою внутрішньою активністю, комунікабельністю, результативністю, а також здатністю мислити аналогіями, будувати мисленні конструкції майбутніх дій людини і передбачувати їх результати.

У літературі з логіки не завжди звертається увага те, що в юридичній практиці інколи виникають проблеми, у вирішенні яких значну допомогу можуть надати засоби сучасної символічної (математичної)

логіки. Математична логіка виникає в ХІХ ст. як внаслідок застосування математичної символіки до розв'язання логічних задач, так і з застосуванням формальної логіки до вирішення математичних проблем. Наведемо приклад, який відноситься до розслідування злочину.

У скоєнні вбивства підозрюються два чоловіка: М. і Н. У процесі розслідування справи один слідчий встановив, що якщо М. був п'яний, то або Н. вбивця або М. говорить неправду. Другий слідчий вважає, що або Н. вбивця, або М. не був п'яним, і вбивство відбулося після опівночі. Третій слідчий повідомив про те, що якщо вбивство відбулося після опівночі, то або Н. вбивця, або М. говорить неправду. Відомо також, що тверезий М. ніколи не говорить неправду. Який висновок можна зробити з цієї інформації?

Розглянемо такі елементарні висловлювання:

А – М. був п'яним,

В – Н. вбивця,

С – М. говорить неправду,

Д – Вбивство було скоєно після півночі.

Маємо три висловлювання:

$$A \rightarrow (B \vee C) = I,$$

$$B \vee (A \wedge D) = I,$$

$$D \rightarrow (B \vee C) = I.$$

Розглянемо кон'юнкцію цих висловлювань і спробуємо спростити її:

$$(A \rightarrow (B \vee C)) \wedge (B \vee (\bar{A} \wedge D)) \wedge (D \rightarrow (B \vee C)) = I.$$

Використовуючи формулу $A \rightarrow B = \bar{A} \vee B$, яка доведена раніше, позбавимося від імплікації

$$(\bar{A} \vee B \vee C) \wedge (B \vee (A \wedge D)) \wedge (\bar{D} \vee B \vee C) = I.$$

Згідно з другим дистрибутивним законом можемо записати:

$$(B \vee C \vee (\bar{A} \wedge \bar{D})) \wedge (B \vee (\bar{A} \wedge D)) = I.$$

Ще раз застосовуємо даний закон і маємо:

$$B \vee \left((A \wedge D) \wedge (C \vee (\bar{A} \wedge \bar{D})) \right) = I$$

або

$$B \vee (\bar{A} \wedge D \wedge C) \vee (D \wedge \bar{A} \wedge \bar{D}) = I,$$

в силу того, що $D \wedge \bar{A} \wedge \bar{D} = X$, маємо такий результат:

$$B \vee (\bar{A} \wedge D \wedge C) = I.$$

Таким чином із показань слідчих впливало тільки те, що або Н. вбивця, або одночасно мали місце три обставини: М. не був п'яним, вбивство було скоєно після півночі, М. говорив неправду. Але ж було відомо, що тверезий М. не говорить неправду, що

$$\bar{A} \wedge \bar{C} = I$$

або

$\bar{A} \wedge C = X$ відповідно, результат, який впливає із показань слідчих:

$$B \vee (\bar{A} \wedge D \wedge C) = I,$$

за цієї умови дає

$$B \vee X = I, \text{ тобто } B = I.$$

Убивство скоїв Н. [6, с. 47–48].

Ми усвідомлюємо той факт, що математична логіка використовується в судовослідчій діяльності вузьким колом фахівців, оскільки її використання потребує спеціальної підготовки.

Висновки. Кожен пізнавальний процес потребує визначеності, послідовності, несуперечливості, доказовості. Це забезпечує формальна логіка. А такі риси мислення, як творчість, гнучкість, критичність, об'єктивність, забезпечує діалектична логіка. І формальна, і діалектична

логіка є необхідними складовими у процесі пізнання різних предметів і явищ. Таким чином, формування логічної культури юриста зумовлюється як розвитком інтелекту, письмової та усної мови, так і формально-логічною і діалектико-логічною культурою. Що стосується принципів діалектичної логіки, то вони орієнтують фахівців у їх практичній і теоретичній діяльності, формують певні вимоги до мислення на шляху досягнення істини. Значення логіки для юриста проявляється в її нерозривному зв'язку з правовою діяльністю.

Література

1. Бекон Ф. Новый органон / Ф. Бэкон // Соч. : в 2-х т. Т. 1. – М. : Мысль, 1971. – 569 с.
  2. Гегель Г. Работы разных лет / Г. Гегель // Соч. : в 2-х т. Т. 1. – М. : Мысль, 1972. – 668 с.
  3. Жеребкін В. Э. Логіка : (підруч. для юрид. вузів і фак.). – 2-е вид., / В. Є. Жеребкін. – Х. : Основа; К. : Знання, 1998. – 256 с.
  4. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М., 1993.
  5. Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания / П. В. Копнин. – М. : Наука, 1972. – 323 с.
  6. Кутасов А. Д. Элементы математической логики / А. Д. Кутасов. – М. : Просвещение, 1977. – 63 с.
- Отримано 01.10.2014

Summary

Protsenko Mikola. The role of logic in the formation of logical culture of Lawyer.

This article is an attempt to show the role played by certain sections of formal logic and dialectical logic of culture in shaping the lawyer. The author proposes that for the formation of correct thinking of his creative potential as a useful means of formal and dialectical logic.

Keywords: *logic, dialectical logic, formal logic, mathematical logic, concepts, opinions, conclusions, dialectic principles of logic, the laws of logic.*